

**ОБРАЗНО-НОМИНАТИВНА Й ОЦІННА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЕМОТИВНИХ МЕТАФОР
(на матеріалі неблизькоспоріднених мов)**

УДК 81'373.612.2

*Тетяна Іванюк, викладач Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка С. Дем'янука*

**ОБРАЗНО-НОМИНАТИВНА Й ОЦІННА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЕМОТИВНИХ МЕТАФОР
(на матеріалі неблизькоспоріднених мов)**

У статті розглядаються особливості емотивних метафор в українській та англійській мовах, виокремлюються спільні та відмінні когнітивно-метафоричні моделі.

***Ключові слова:** когнітивно-метафорична модель, концептуальна метафора, фразеологічна одиниця.
Літ. 17.*

*Татьяна Иванюк, преподаватель Международного экономико-гуманитарного университета
имени академика С. Демьянука*

**ОБРАЗНО-НОМИНАТИВНАЯ И ОЦЕНОЧНАЯ КАТЕГОРИЗАЦИЯ
ЭМОТИВНЫХ МЕТАФОР**

(на материале неродственных языков)

В статье рассматриваются особенности эмотивных метафор в украинском и английском языках, выделяются общие и отличительные когнитивно-метафорические модели.

***Ключевые слова:** когнитивно-метафорическая модель, концептуальная метафора, фразеологическая единица.*

*Tetyana Ivanyuk, Lecturer of International Economical and Humanitarian University
by S. Demyanchuk*

**IMAGE-NOMINATIVE AND EVALUATIVE CATEGORIZATION OF EMOTIVE METAPHORS
(on materials of unclosely related languages)**

The features of emotive metaphors are examined in the Ukrainian and English languages in the article. General and excellent cognitive-metaphorical models are selected too.

***Keywords:** cognitive-metaphorical model, conceptual metaphor, phraseology unit.*

Постановка проблеми та аналіз останніх публікацій. Проблеми емоцій людини та механізми їх репрезентації засобами мови особливо актуальні в наш час. Це пов'язано з антропоцентричною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень, у центрі уваги яких перебуває людина. Мовні явища вивчаються в міждисциплінарному ракурсі. Проблематика емоцій та емоційних станів є предметом дослідження психології, лінгвопсихології, філософії, лінгвокультурології та інших дисциплін. Емоції людини розглядаються в нерозривному зв'язку з процесами пізнання, мисленням, свідомістю, культурою.

Засоби концептуалізації та вербалізації емоцій неодноразово ставали предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. До проблеми мовного вираження емоцій зверталися М. Красавський, О. Урисон, А. Вежбицька, В. Шаховський, М. Гамзюк, Дж. Лакофф, Ю. Апресян, І. Голубовська, З. Кьовечеш, С. Воркачов, Н. Арутюнова та інші. Зазвичай дослідження проводилися на матеріалі однієї мови: англійської (Д. Кузнєцова, О. Борисов, Н. Киселюк, Т. Братусь, Т. Биценко, Я. Гнезділова, Г. Огаркова,

Ю. Шамаєва), німецької (А. Манзій, М. Гамзюк, Л. Когул, О. Пулій), української (Т. Парасюк, П. Селігей). Зіставні студії представлені окремими працями, що проведені на матеріалі: німецької і російської мов (М. Красавський), французької та російської мов (М. Голованівська, Н. Лугова.), української і англійської (О. Трофимова, М. Федечко), української та перської (М. Охріменко), польської, німецької, російської, англійської (А. Вежбицька), російської, польської та чеської мов (Є. Стефанський).

Емоції та емоційні стани людини вербалізуються за допомогою лексичних і фразеологічних засобів мови, дослідження останніх вельми привабливі для науковців. Це зумовлено тим, що фразеологічні одиниці відображають суб'єктивний людський фактор, саме в них віддзеркалюється мислення людини, асоціативні зв'язки. Фразеологія є складовою частиною вторинної номінації, в основі якої лежать процеси переосмислення вже існуючих значень слів. Вторинна номінація заснована на асоціативній природі людського мислення та оперує поняттями суміжності й подібності. Отже, рівень вторинної номінації включає в себе процеси

метафоризації та метонімізації. Відомо, що в основі фразеологічних одиниць лежать застигли народні метафори, метонімії та порівняння. Фразеологічна репрезентація емоцій розглядається в працях О. Красавського, Н. Волкової, О. Борисова.

Метою пропонованої статті є контрастивний аналіз та категоризація емотивних метафор у неблизькоспоріднених мовах. **Завдання** статті полягає у встановленні спільних та відмінних рис, покладених в основу метафоричної номінації емоцій в англійській та українській мовах. **Об'єктом** дослідження є дібрані методом суцільної вибірки з тлумачних та фразеологічних словників фразеологічні одиниці (далі ФО) української та англійської мов, які вживаються на позначення емоцій та емоційних станів людини. **Предмет** дослідження – концептуально-метафоричні моделі емоцій.

Виклад основного матеріалу. У контексті окресленої проблематики вважаємо за необхідне розглянути існуючі підходи до вивчення метафори. У вітчизняній лінгвістиці є значна кількість праць, у яких досліджується природа метафори (О. Кубрякова, В.Телія, Н. Арутюнова, В. Гак, Ю. Апресян). На початку свого існування, як лінгвістичний термін, метафору розглядали як стилістичний прийом, як один з видів тропів, обмежуючи її лише мовною цариною. Проте дослідження останніх років вивели її за межі суто лінгвістичних процесів. Когнітивна наука розуміє метафору як таку, що посідає центральне місце в процесі розвитку людського мислення, пізнання.

Для глибшого осмислення проблеми звернемося до теорії дослідження теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа, згідно з якою “наша повсякденна поняттєва система, у межах якої ми мислимо та діємо, метафорична за своєю суттю” [9, 387]. Іншими словами, метафора оприявнюється не лише в мові, але й у мисленні та діях людини. Сутність метафори полягає в осмисленні одних явищ у термінах інших. Дж. Лакофф виокремлює такі види концептуальних метафор: структурна, орієнтаційна та онтологічна метафори. Структурна метафора полягає в тому, що одне поняття структурно метафорично впорядковується в термінах іншого поняття [9, 396]. Орієнтаційна метафора передбачає організацію всієї системи понять за зразком іншої, до того ж більшість таких понять пов'язуються з просторовою орієнтацією, що й дало назву згаданому типу метафори. [9, 396] Такі метафори оперують протиставленнями на кшталт “верх – низ”, “зовні – всередині”, “передній бік – задній бік”, “глибокий – мілкий”, “центральний – периферійний”, “близький – далекий” тощо. В основі цього типу метафори лежить фізичний та

культурний досвід людини. Суть онтологічної метафори полягає в трактуванні подій, ідей, емоцій, дій як певних субстанцій [9, 413]. Важливим для нашого дослідження є твердження Дж. Лакоффа про те, що різні типи станів (у тому числі й емоційні) метафорично осмислюються як умістилища [9, 415].

Ю. Апресян, аналізуючи метафоричне переосмислення фізіологічного прояву емоцій, вводить поняття “тілесної метафори станів душі” [2, 31]. Внутрішній світ людини, її емоції, переживання осмислюється за аналогією до зовнішнього матеріального світу, оскільки емоції людини майже неможливо виразити прямо, вони завжди уподібнюються чомусь. Розглядаючи симптоматико-фізіологічні реакції людини на певні емоції, дослідник звертає увагу на те, що, скажімо, реакція людини на страх дуже схожа з реакцією тіла на холод, а всі дієслова, що описують фізичні прояви страху, використовуються і для опису реакції людського організму на холод [2, 31]. Як бачимо, дослідник вказує на те, що концептуалізація емоцій у мові відбувається шляхом уподібнення останніх фізіологічним реакціям людського організму.

Наше дослідження охоплює лише ті ФО, що вживаються на позначення базових емоцій, тобто первинних психічних переживань, заснованих на перцептивних уявленнях людини. На сучасному етапі розвитку психологічної науки існує велика кількість класифікацій емоцій, кожна з яких виокремлює певні емоції, найчастіше належать: гнів, радість, сум і страх [8, 33].

Аналіз фактичного матеріалу дозволив виокремити когнітивно-метафоричні моделі базових емоцій в українській та англійській мовах.

Так, емоція ГНІВ представлена 6 метафоричними моделями в англійській мові і 5 моделями в українській. У свідомості англійців ця емоція асоціюється з вибухом, рухом вгору, гарячою рідиною, темними кольорами та зі стихією вогню. Окрім того, гнів метафорично осмислюється як певне вмістилище, у якому може перебувати людина. Продуктивними є такі метафоричні моделі: “гнів – вогонь”, “гнів – гаряча рідина”, “гнів – темний”, “гнів – вибух”, “гнів – рух уверх”, “гнів – містилище”.

Метафора “гнів – вогонь” ілюструється такими ФО: *breathe fire* (букв. дихати вогнем) – “бути дуже злим” [17, 107], *put one's head in a blaze* (букв. покласти голову у полум'я) – “бути дуже розгніваним” [15, 619], *hot under the collar* (букв. гарячий під комірцем) – “злий, обурений, збентежений” [17, 150]. Метафора “гнів – гаряча рідина” об'єднує такі ФО: *simmer with anger* (букв. кипіти на повільному вогні) – “ледве

стримувати свій гнів” [15, 702], *steam coming out of one's ears* (букв. пара йде з вух) – “дуже злий” [15, 595], *make somebody's blood boil* (букв. змусити кров закипіти) – “розізлити когось” [15, 702]. Наступні ФО ілюструють метафоричну модель “гнів – темний”: *look as black as wet Friday* (букв. виглядати чорним як мокра п’ятниця) – “дуже злий” [15, 758], *the black bull's trodden on him* (букв. чорний бик наступив на нього) – “він розлючений” [15, 248]. Метафорична модель “гнів – вибух” об’єднує ФО *burst out with fury* (букв. вибухнути люття) – “розлютитися” [1, 176], *blow your lid* (букв. зірвати кришку) – “втратити контроль над собою, розлютитися” [17, 30]. Метафора “гнів – рух уверх” об’єднує такі ФО: *to be up in the air* (букв. бути високо в повітрі) – “знервований, особливо через гнів” [15, 81], *up in the bough* (букв. вверху на гілках) – “такий, що швидко починає гніватися” [15, 436], *climb the rigging* (букв. підніматися вгору по канатах) – “розлютитися” [15, 136], *raise the roof* (букв. підняти дах) – “розлютитися, втратити контроль над собою” [15, 649]. Наступні ФО ілюструють метафоричну модель “гнів – умістилище”: *be in a wax* (букв. перебувати у гніві) – “бути розлюченим, лютувати, казиритися” [1, 92], *goad one into fury* (букв. загнати когось у лють) – “доводити до нестями, страшенно розлючувати” [1, 409].

У свідомості українського етносу гнів асоціюється з вогнем, гарячою рідиною, темними кольорами, вибухом та хворобою, а передовсім – з безумством. Отже, маємо такі метафори: “гнів – вогонь”, “гнів – гаряча рідина”, “гнів – темний”, “гнів – вибух”, “гнів – безумство”. Метафорична модель “гнів – вогонь” в українській мові представлена такими ФО: *вогнем (полум’ям) дихати* – “дуже сердитися, гніватися” [14, 239], *як на вогні горіти* – “бути дуже знервованим” [14, 190], *аж вогню дає (креше)* – “дуже сердиться” [14, 396]. Метафорична модель “гнів – гаряча рідина” охоплює такі ФО: *кров кипить у жилах* – “хто-небудь перебуває у стані сильного збентеження, гніву” [14, 399], *як ошпарений окропом* – “дуже збуджений, знервований, розгніваний” [14, 601]. Метафора “гнів – темний” ілюструється такими ФО: *у роті чорно* – “хто-небудь дуже сердитий, лютий” [14, 950], *чорна година* – “уживається для вираження великого незадоволення, злості” [14, 178]. Метафорична модель “гнів – безумство” охоплює наступні ФО: *сказ нападає (находить)* – “кого-небудь охоплює сильне почуття гніву” [14, 811], *зводити з розуму* – “викликати почуття роздратування, гніву” [14, 327].

Емоція СУМ представлена 6 метафоричними

моделями в англійській мові та 8 в українській. Англійці асоціюють згадану емоцію з рухом вниз, темним кольором, тягарем, смертю та гірким смаком. Виявлено такі метафоричні моделі: “сум – рух униз”, “сум – важкий”, “сум – темний”, “сум – смерть”, “сум – гіркий”, “сум – умістилище”. Метафорична модель “сум – рух униз” ілюструється такими ФО: *with head under oxters (armpit)* (букв. з головою під пахвою) – “пригнічений” [15, 556], *in a low key* (букв. у низькому ключі) – “засмучений, пригнічений” [15, 890]. Метафора “сум – важкий” об’єднує наступні ФО: *heavy of heart* (букв. з важким серцем) – “засмучений” [1, 485], *lie heavy at one's heart* (букв. лежати тяжко на серці) – “пригнічувати” [1, 605]. Метафорична модель “сум – темний” представлена такими ФО: *the black ox has trodden on my foot* (букв. чорний бик наступив мені на ногу) – “бути в стані депресії” [15, 341], *cloud of grief* (букв. хмара горя) – “сум огортає” [15, 416]. Метафора “сум – смерть” може бути проілюстрована такими ФО: *look like death on a topstick* (букв. виглядати як смерть на палиці) – [15, 762], *melancholy as a graveyard on a rainy day* (букв. сумний як кладовище у дощовий день) – “засмучений” [15, 645]. Метафорична модель “сум – гіркий” об’єднує такі ФО: *bitter pill* (букв. шось сумне, що важко прийняти) – [15, 638], *bitter tears* – “гіркі сльози” [1, 138]. Метафора “сум – умістилище” охоплює наступні ФО: *lapse into despair* (букв. упасти у відчай) – “вдаватися у відчай” [1, 586], *be in the blues* (букв. бути у нуді) – “бути у пригніченому стані” [1, 97].

Українці пов’язують сум з рухом донизу, темним кольором, смертю, болем, гірким смаком, тягарем, а також персоніфікують цю емоцію, надаючи їй ознак живої істоти. Отже, маємо такі метафоричні моделі: “сум – рух униз”, “сум – важкий”, “сум – темний”, “сум – смерть”, “сум – гіркий”, “сум – умістилище”, “сум – жива істота”, “сум – біль”. Метафора “сум – рух униз” представлена такими ФО: *як у воду опущений* – “дуже похмурий, сумний” [14, 589], *опустити голову* – “зажуритися” [14, 588]. Метафорична модель “сум – важкий” об’єднує наступні ФО: *давати каменем на серце* – “викликати безрадінний душевний стан” [14, 218], *тяжко на душі* – “дуже сумний, із гнітючим настроєм” [14, 907]. Метафору “сум – темний” ілюструють такі ФО: *мов темною хмарою оповитий* – “дуже сумний” [14, 588], *світ в очах темніє* – “хто-небудь дуже страждає, тужить” [14, 784]. Метафорична модель “сум – смерть” об’єднує такі ФО: *як скупаний у мертвій воді* – “пригнічений, сумний” [14, 822], *убитий горем* – “згорьований, засмучений” [14, 26]. Метафору

**ОБРАЗНО-НОМІНАТИВНА Й ОЦІННА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЕМОТИВНИХ МЕТАФОР
(на матеріалі неблизькоспоріднених мов)**

“сум – гіркий” ілюструють ФО: *обливатися гіркими сльозами* – “невтішно плакати” [14, 570], *гірка печія ухопила за серце* – “хто-небудь засмучений” [14, 626].

Емоція СТРАХ репрезентована в англійській мові 3 метафоричними моделями (“страх – холод”, “страх – жива істота”, “страх – умістилище”) і 5 моделями в українській (“страх – жар”, “страх – біль”, “страх – холод”, “страх – жива істота”, “страх – умістилище”). Метафору “страх – холод” в англійській мові ілюструють такі ФО: *freeze your blood* (букв. заморозити кров) – “налякати” [17, 116], *make your blood run cold* (букв. змусити кров захолюнути) – “налякати” [17, 29]. Метафора “страх – умістилище” вербалізується ФО *be in a blue funk* (бути у паніці) – “страшенно перелякати” [1, 92] та *fall into fear* (букв. впасти в страх) – “злякати” [1, 318].

Метафоричну модель “страх – холод” в українській мові ілюструють ФО: *холодна жаба сидить під серцем* – “охоплює почуття страху” [14, 288], *серце стигне (холоне)* – “дуже страшно, боязко” [14, 288]. Метафора “страх – жар” може бути представлена такими ФО: *ніби скупали в окропі* – “раптом стало гаряче від сильних переживань, страху” [14, 822], *кинуло в жар* – “хто-небудь хвилюється від неприємних переживань, страху” [14, 3688]. Метафору “страх – біль” ілюструють ФО *млти душею (серцем)* – “відчувати страх” [14, 498] та *аж шкура терпне* – “охоплює почуття великого страху” [14, 965].

Емоція РАДІСТЬ представлена в англійській

мові 4 концептуальними метафорами (“радість – рух вверх”, “радість – світла”, “радість – легка”, “радість – життя”), а в українській – 6. Метафору “радість – рух уверх” у англійській мові ілюструють ФО *on a high pin* (букв. на високій шпильці) – “у веселому настрої” [15, 891], *on cloud seven/nine* (букв. на сьомому/дев’ятому небі) – “у стані блаженства, щастя” [15, 810]. Метафора “радість – світла” включає ФО: *light up* (букв. стати світлим) – “світитися радістю, про обличчя” [15, 751], *sunbeam* (букв. сонячний промінь) – “весела дівчина” [15, 410]. Метафору “радість – легка” ілюструє ФО *a light heart* (букв. легке серце) – “веселість” [1, 609]. Метафорична модель “радість – життя” може бути представлена ФО *get a fresh lease of life* (букв. отримати нове життя) – “бути підбадьореним” [1, 373].

Наведені далі ФО ілюструють моделі концептуальних метафор емоції *радість* в українській мові: *душа вгору росте* – “хто-небудь відчуває піднесення” [14, 277] (“радість – рух уверх”); *легко на душі* – “радісно” [14, 418] (“радість – легка”); *світ роз’яснився* – “хто-небудь відчув радість” [14, 418] (“радість – світла”); *мов удруге на світ божий народився* – “відчути полегкість” [14, 353] (“радість – життя”); *потепліло на серці* – “стало відрадно” [14, 682] (радість – тепло); *мазати медом по губах* – “викликати почуття радості” [14, 459] (“радість – приємний смак”).

Результати нашого дослідження наводимо у вигляді таблиці (Таблиця 1).

Висновки. Проведений аналіз дозволяє

Таблиця 1

Когнітивно-метафоричні моделі емоцій в англійській та українській мовах

емоція	загальна кількість метафоричних моделей	спільні метафоричні моделі	відмінні метафоричні моделі
гнів	англійська мова – 6 українська мова – 5	“гнів – вогонь” “гнів – гаряча рідина” “гнів – темний” “гнів – вибух”	англійська мова: “гнів – рух уверх” “гнів – умістилище” українська мова: “гнів – безумство”
сум	англійська мова – 6 українська мова – 8	“сум – рух додолу” “сум – важкий” “сум – темний” “сум – смерть” “сум – гіркий” “сум – умістилище”	українська мова: “сум – жива істота” “сум – біль”
страх	англійська мова – 3 українська мова – 5	“страх – холод” “страх – жива істота” “страх – умістилище”	українська мова: “страх – жар” “страх – біль”
радість	англійська мова – 4 українська мова – 6	“радість – рух уверх” “радість – світла” “радість – легка” “радість – життя”	українська мова: “радість – приємний смак” “радість – тепло”

ОБРАЗНО-НОМІНАТИВНА Й ОЦІННА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ЕМОТИВНИХ МЕТАФОР
(на матеріалі неблизькосторіднених мов)

стверджувати, що більшість когнітивно-метафоричних моделей емоцій у досліджуваних мовах збігається, і це можна пояснити універсальністю людського мислення, здатністю обирати ідентичні образи, що лежать в основі ФО на позначення емоцій. Проте було виявлено також і відмінні культурно та національно марковані метафоричні моделі, які вказують на специфічне для кожного окремого етносу світобачення.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в залученні ширшого спектру емоцій та емоційних станів, а також у зіставленні концептуальних метафор не лише у слов'янських та германських мовах, а й у мовах романської групи.

1. *Англо-український фразеологічний словник, укладач К.Т. Баранцев, Київ: Знання 2005. – 1055 с.*

2. *Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27 – 35.*

3. *Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр. – М.: “Языки русской культуры”, 1999. – 896 с.*

4. *Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с. В складі АВВУ Lingvo.*

5. *Голованівская М.К. Ментальность в зеркале языка. Некоторые базовые концепты в представлении французов и русских. – М.: Языки славянской культуры, 2009. – 376с.*

6. *Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Голубовська І.О. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2004. – 27 с.*

7. *Изард Кэрролл Э. Психология эмоций. Изд-во “Питер”, 2006.*

8. *Красавский Н.А. Эмоциональные концепты*

в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.

9. *Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. С. 387 – 415.*

10. *Метафора в языке и тексте / [В.Г. Гак, В.Н. Телия, Е.М. Вольф и др.]; Отв. ред. В.Н. Телия; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1998. – 174 с.*

11. *Сарбаи О.С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Сарбаи О.С. Донецький національний університет, Донецьк, 2008. – 23 с.*

12. *Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой; Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.*

13. *Трофімова О.В. Фразеологічні одиниці на позначення негативної емоційної дії в англійській і українській мовах // Донецький національний університет “Філологічні трактати”. Випуск 1, 2010. С. 88 – 95.*

14. *Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.*

15. *A Thesaurus of Traditional English Metaphors / Ed. by P.R. Wilkinson. – L. & N.Y.: Routledge, 1993. – 2009 p.*

16. *Dictionary of Superstitions / Comp. by David Pickering. – L.: Cassel, 1995. – 294 p.*

17. *Oxford Dictionary of Idioms / Ed. by J. Siefring. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 340 p.*

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013

“Вчіться у вчора, живіть сьогодні, сподівайтесь на завтра. Головне – не припиняти задавати питання ... Ніколи не втрачайте священної допитливості”.

Альберт Ейнштейн
видатний фізик

